

GZBEK TURKCESİNDE HAL (DURUM) EKLERİ
GİRİS

Hâl ekleri, cümle içinde isimleri başka kelomelerle olan ilişkilerine göre çeşitli hallere sokan eklerdir.¹

Ad durumları, jışmdiyede degin tURLU biimlerde ele alınmış ve degiik terimlerle incelenmiştir.

Jean Deny ad durumlarını, “genetif: in-lenik; accusatif: i-lenik; datif: den-lenik; locatif: de-lenik; relatif: ce-lenik” şeklinde bOUMlemiştir.

Kononov, ad durumları için “fekim” terimini kullanmıştır. Ona göre altı bi^imdedir: “ 1- nominatif: 2- genetif: -in; 3- datif: -(y)a, -(y)e; 4- accusatif: -(y)i, -(y)i, -(y)U, -(y)u; 5- locatif: -da / -de, -ta / -te; 6- ablatif: -dan / -den, -tan / -ten”.

Ergin ise ad durumlarını bOyle bblOlemiştir: “yalm hal, ilgi hfili, yapma hSli, yaklaşma hfili, bulunma hfili, uzaklaşma hSli, vasita hali, eşitlik hali”.

Gencan, ad durumlarını; -i durumu, -e durumu, -de durumu, -den durumu bi9iminde vermiştir.

Banguoglu, “Adlarda 9ekim: 1- i99ekim halleri: kim hSli (yalm hali), kimi hali (etkilenme hali), kime hfili (yOnelme, girme hali), kimde hali (durma, kalma hSli), kimden hSli (9ikma, uzaklaşma hali), kimin hali (katılma hali); 2- Diş9ekim hfileri”

Lilbimov, “TURK9ede ka9 isim hali var?” adlı yazısında “-de ekine -de hali demek doğru mudur? Bize göre doğru değildir. GUNkU -de eki yalmz bir ektir ve -de ekli hale kendi adı verilmelidir. Aynı tarzda başka isim hallerine de ad verilmesi gerektir” diyerek şu adlandırmayı yapmıştır: “asil hal (ev), ge9iş hSli (ev-i), iyelik hali (ev-in), istikamet hfili (ev-e), yer hfili <ev-de>, 9ikiş hfili (ev-den)” (Ttrk Dili, Nr.96 (1959).

Yukanda belirtildiği gibi, dilbilgisi uzmanlarının değişik yorum ve terimlerle ele aldıkları bu konu, dillerin i9 ve dış yapılarına göre dilden dile ayrımlar gbsterir. Türkiye TURK9esinde genellikle altı 9eşit olarak ele alınan ad durumu başka dillerde 9ok daha fazladır; kimi zaman 15-20’ye kadar yOkselir. Aynı tipleri de vardır. Azeri bilgini Zeynelov. gOnUmflzdeki TQRk leh9elerinde ad durumlarındaki birliğe ilgiyi 9eker (Türk Dillerinin Mugayeseli Grammatikası, Baki, 1974, s. 43 -62: Muasir Türk Dillerinde HSI Kategoriyası bahsi).

OZBEK TURKCESİNDE HAL EKLERİ (Relink Kategoriyası)

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de hfil eklerinin simflendirilmesi konusu kesinlik kazanmış değildir. Volkan Coşkun, 2000 yılında yayımladığı “Özbek Türkçesi Grameri”nde Özbek TURK9esindeki hfil eklerini;

1. İlgi Hfili (Qaratgıç kelijigi)
2. YUkleme Hfili (TUşUm kelijigi)
3. Bulunma Hfili (Orin-pfiyt kelijigi)
4. YOnelme Hfili (CONali; kelijigi)
5. G'kma Hfili (Giçiş kelijigi)
6. Vasita Hfili (Vfisitfi kelijigi)
7. Eşitlik - benzerlik Hali (Oxşatış kelijigi)
8. YOn GOsterme Hfili (YOnaliş kOrsatış kelijigi)
9. Simrlama Hfili (Cegaralaş kelijigi), olarak dokuz başlık altında incelemiştir.

F.A. Abdurahmanov, Ş. Şoabdurahmanov, A. P. Hociev’in 1975 yılında, Taşkent’te, Özbekistan CCR Fanlar Akademisi A S. Ридфп Adındaki Dil ve Edebiyat EnstitUsU tarafından basılan Özbek Dili Grameri (Uzbek Tili Grammatikası) adlı kitapta ise;

1. Baş Kelişik (Yalm Hfil)
2. Karatki9 Kelişigi (İlgi Hfili)
3. TUşUm Kelijigi (YUkleme Hfili)
4. Qtki? Kelijigi (Cikma Hfili)
5. CONali? Kelişigi (YOnelme HSLi)
6. Orin Kelişigi (Bulunma Hfili), olarak hal eklerini simflendirmişlerdir.

Volkan Coşkun, Özbek Tiiirk?esi Grameri. TDK Yay., Ankara 2000, s. 75.

2. Neşe Atabay, Dr. İbrahim Kutluk, Sevgi Özel (Prof. Dr. Dogan Aksan’in YOnetimindel^Sflzcfik^iriaai

¹ Volkan Coşkun, Özbek Tiiirkfesi Grameri. TDK Yay., Ankara 2000, s. 75.

No	Kelişiklar Nomi	Ku^imqasi	Curoklari
1	Baş Kelişik	-	Kim? Nima?
2	Karatki9 Kelişigi	-ning	Kimning? Nimaning?
3	TUşUm Kelişigi	-ni	Kimni? Nimani?
4	COnali? Kelişigi	-ga (.ka, ka)	Kimga? Nimaga?
5	Orin - Payt Kelişigi	-da	Kimda? Nimada?
6	Giki? Kelişigi	-dan	Kimdan? Nimadan? ³

1. Baş Kelişik (Yalin Hal):

Baş kelişik diger hSl eklerine zit olarak nOtr forma olarak bilinmektedir. Isimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, fokluk ve iyelik şekilleri de yalm halde bulunurlar.⁴ Sdam+lar, quv&n9+lar, u+lar gap+ lar+i+m, avlSd+ lar+i+miz, iş+ lar+i+ng

Urik (ne?) gulladi. (Erik 9i?ek a9ti.), Ukituv9i (kim?)- mehribon ustoz. (Ogretmen iyi kalpli.)

Aytilgan s6z - otilgan ok.

Kişi va camiyatni şakllantirgan narsa- mehnat.

Baş kelişikteki ad, sifat ile birleşip sifat tamlaması oluşturur.

Bu 9inarlar hademay osmonga buy 90zadi, yanayuzyil, balki beşyuz mingyillar umr koradi. (P.K)² Volkan Coşkun Ozbek Tirk9esi Grameri adli kitabinda ayri bir başlik altında vermi? oldugu vasita durumunun bilan edatiyla yapıldigim sOylemektedir. Bu durum Uzbek Tili Grammatikasi adli eserde baş kelişik bajhgi altında incelenmiştir.

andiya bilan “endiye ile”, kOz bilan “gOz ile”, til bilan “dil ile”³

2. Karatki9 Kelişigi (ilgi Hali):

Bir şeyin bir kimseye ya da bir şeye ait oldugunu anlatan durum ekidir. Ozne ve 6zne gorevinde kullamlan kelimeleri birbirine baglar. Ek, Ozbek Tirk9esinde -ning şeklindedir:

Sdam-ning iti (adamin ati), ukam-ning kizi (kardeşimin kizi)

Uyning tomi, u?aning maslahati

Bu tantikligini rayonning hozirgi rahbarlari ke9iradimi-yokmi? (Bu jimarikligi semtin ?imdiki rehberleri affeder mi affetmez mi?) (A. Kahhor)

Ek, Tarihi Turk Leh9elerinden farkli olarak Ozbek Ttlrk9esinde tek şekilli olarak kullamlir:

“Tasavvufhing hakikati ni turur.” (GUlistan Terciimesi)

“Merkebning ayagi leng boldi.” (Lisanil’t Tayr)

“Aırra inciming taşi hem yenilr f9l hem yentir.” (KisasU’l Enbiya)

“Bu saatta bu kuşnung atim aydim erdi.” (NehcU’l Feradis)⁵

Gtiney Ozbek9esi agizlarında, -ning yerine yUkleme hali ekiyle eşsesli -ni eki de gOrUUr. Aidiyet ekinin Online -ni şeklinde gelir ve ilgi ifadesi taşır: Sdam-ni-ki (adaminki)⁴

Ilgi hŞI eki Ttlrkiye Ttlrk9esinde -(n)In,-(n)Un jeklindedir ve belirtili isim tamlaması oluşturur.

Kişi zamiri ile kullamldigi durumlarda ise şu şekilde karşımıza 9ikmaktadır; men-ing irodam, siz-ning nutlyngiz, u-ning tabassumi gibi.⁶

Bazen ek kullamlmaz fakat tamlama ilgi ifadesi taşır. Omegin; Gorkiy asarlari (Gorki’nin eserleri), IH9 zavodi, Hamza Teatri gibi.¹

3. TuşUm Kelişigi (YQkleme Hali):

YUkleme hali eki ge9işli bir fiil taşıyan bir cUmlede fiilin dogrudan dogruya etkiledigi ismin, i9inde bulunduğu BIII gOsteren ektir. Bu halin eki -ni’dir: sahn+ni (sUpUr-) “sahanligi (sUpUr-)", gap+ni (gapir-) “sOzU (sOyle-)", haqiqat+ni (ayt-)“ger9egi (sOyle-).

Totinisov hovlini sotib, ikki yetimni oz kişlagi Ropkonga olib ketdi. “Totinisov evini satip, iki yetimi kendi k6yü Ropkon’a gOturdu. (A. Kahhor)

YUkleme BIII eki, iyelik eklerinden sonra şu şekil’de kullamlir: paranca+si+ni (sUdre-) “OrtU+sU+nU (sUrUk-)", bSŞ+i+ni (kOtar-) “baş+i+m (kaldir-)", yUz+i+ni (kOr-) “yUz+U+nU (gOr-)."

Ta^m Turk LeH^eleremSI^fl^i uuuuuuuu mekiyle oluşturu!muş zamirlerde bazen -n şeklinde kullanılmaktadır.^{ii 13 14 |}

“Bişagin sekdi kodi ayrugini.” Harame (Eski Anadolu Ttlrk9esi)

“Yigit kişi atar oda kendtizin.” Sllheyl U Nevbahar (Eski Anadolu Turkpesi)

“Yılan agzjn a^di.” Kisastl’l Enbiya (Harezmi Turk9esi)

“Ararpzda acem tilin bilUr kişi bar mi?” GUlistan Terctlmesi (Kip9ak TOrk9esi)

“KOvdi vU bir kiln rakibka sirtin aymadi.” Sekkaki_pivani (gagatayca)

“Eskisin koymak, yangisin aimak.” Mir Maşrik (Turri? Mi Bu adb 5nrinden)^{ll}

4. C6na!iş Kelişigi (Yonelme Hali):

YOnelme hSli eki yaklajma ve ybnelme bakimlanndan ismin karjiladigi nesneyi fiile baglamaya yarayan ektir. Bu halin ekleri: +ga, +ka, +qa dir. +ka, +qa ekleri sonu k ve q ile biten kelimelere eklenirler. Yigit+ga “yigide”, şlis+ ga “uzaga”, dozax+ ga “cehenneme”, bank+ka “bankaya”, qışl5q+qa “k6ye”.

¹³ GOlsel Sev. Tarihi Turk Leh9elerinde H8I Ekleri, Ak9ag Yay., Ankara 2007. s. 197-201.

¹⁴ Mehmet Akalin, Dil Yazilari (Haz.Recep Toparli), TDK Yay., Ankara 2001, s.459-460.

-ka ve -qa ekleri, birlejtikleri kelime sonlanndaki g ve g'leri gerileyici yakin tam benzejme yoluyla k ve q'ya d6nUstlriirler.

b&g+qa > baqqa "baga", 9&g+qa> 9&qqa "9aga"

Yonelme hali eki iyelik eklerinden sonra Şu jekilde kullanilir:

X&tin+i+m+ga "hatunuma", k6ng(i)l+i+ng+ga "g6n(U)ltne", es+i+ng+ ga "ak(i)lina", gap+i+ ga "sftztlne", kflz+lar+i+ga "gOzlerine".¹⁵

Orin - Payt Keli;igi (Bulunma Hali):

Bulunma hali eki, fiilin bildirdigi oluŐ ve kiliiŐin yerini ve i9inde bulunduğu durumu gOsteren hal ekidir. Bu h&lin eki +da'dir.

Oy+ da "evde". arava+da "arabada"

Bulunma hali ekinin, iyelik eklerinden sonra kullamliŐt Şu Őekildedir:

es+i+m+da "ak(i)limda", k6ng(i)li+ng+ da "g6n(0)llnde", b4Ő+i+ da "baŐmda", qol+i+ da "kolunda". fly+i+ngiz+ da "evinizde".¹⁶

Cirangsiz UndfiŐlardan (sert sessizler) sonra bulunma hali eki kullanildiginda ek, -da olarak yazilir fakat -ta Şeklinde okunur:

iş-ta (iŐda), camiyat-ta (camiyatda), gap-ta (gapda), kurs-ta (kursda)^{17 18}

Bu ek, Eski Anadolu Tlrk9esi hari9 Tarihi Tlirk Leh9elerinde UnsOz uyumuna girer. Onslz uyumuna aykm olması bakımmdan Eski Anadolu Tlirk9esi lie Ozbek T0rk9esl benzertik gOstermektedir Ek Eski Anadolu TURk9esinde de

Ozbek Turk9esinde de tonlu Őekli ile kullanilir.

"TilbinQng ayagi *batqikda* kalipdur jermden." (Mecmu'atQ'n Neza'ir)

5. (pikiŐ Kelişigi (Qikma Hali):

Cikma HSli eki, kelime gruplannda ve cUmlede fiilin gfisterdigi olu? ve kilijin kendisinden uzaklaŐtiginin g6stermek

i'in kullamlan isim hali ekidir. (^ikma hali eki +dan'dir.

eŐik+dan "kapidan", yer+dan "yerden", pul+dan "paradan"

Qikma Hali ekinin, iyelik eklerinden sonra kullamliŐi Şu Őekildedir:

pul+i+m+dan "paramdan", tupr&g+i+dan "topragindan", kaft+i+miz+dan "avucumuzdan".¹⁹ Ozbek TURk9esinde sert OnsQzlerle biten bir kelime 9ikma hali eki - dan aldiginda konujma dilinde ek -tan olarak sflylenir fakat yazi dilinde asli Őekli ile kullanilir. ljtSn (ijdan). kurstan (kursdan)²⁰

p ve t harfleri ile biten kelimelere -dan 9ikma hSli eki geldiginde ilerleyici benzeŐme yoluyla p harfi b'ye, t harfi ise d'ye d6nUŐur:

maktaptan (maktabdan), zavottan (zavoddan). doklattan (dokladdan)²¹ SONUG

Yapilan bu 9aliŐmada ad durumları hususunda smiflandirma ve terminolojilerden bahsedilerek Ozbek Tlirk9esindeki ad durum eklerinin genel bir değerlendirmesi yapilmıŐttr.

a oaŐhk altmda inceiememiz mtlmkUndiir. Bunlar Baş Kelişik (Yalin Hal), Karatki? Kelişigi (ilgi HSli), TtiŐUm Kelişigi (YUkleme Hali), C6naliŐ Kelişigi (Ydnelme Hali), Orin-Payt Kelişigi (Bulunma Hali), ŐikiŐ Kelişigi (Cikma Hali)'dir.

Ozbek TURk9esinde hakim olan eklerin tek Şekilli olması Ozelligi ad durum eklerinde de gdrOlmektedir. Bu ekleri tablodaki Őekilleriyle değerlendirmek dogru olacaktır;

¹⁵ Volkan Coşkun. Ozbek TURkfesi Grameri, TDK Yay., Ankara 2000, s. 76.

¹⁶ Volkan Coşkun, Ozbek TURk^esi Grameri, TDK Yay., Ankara 2000, s. 76-77.

¹⁷ F.A.Abdurahmanov, Ő.Ő.Şoabdurahmanov, A.P.Hociev, Uzbek Tili Grammatikasi. I.Tom, Uzbekistan CCR Fan Naşrieti. Toşkent 1975, s.242.

¹⁸ GOsel Sev. Tariht TURk Leheelerinde Hal Ekleri. Akyag Yay., Ankara 2007, s.339-340.

¹⁹ Volkan Coşkun, Ozbek TURkeesi Grameri, TDK Yay., Ankara 2000, s.77.

²⁰ F.A.Abdurahmanov, Ő.Ő.Şoabdurahmanov, A.P.Hociev, Uzbek Tili Grammatikasi, I.Tom, Uzbekistan CCR Fan Naşrieti, Toşkent 1975, s.230.

²¹ F.A.Abdurahmanov, Ő.Ő.Şoabdurahmanov, A.P.Hociev, Uzbek Tili Grammatikasi, I.Tom, Uzbekistan CCR Fan Naşrieti,

No	Kelişiklar Nomi	Kusimcasi	Curokiari
1	Baş Kelijik	-	Kim? Nima?
2	Karatkiç Kelişigi	-ning	Kimning? Nimaning?
3	TdsUm Kelişigi	-ni	Kimni? Nimani?
4	Cdnali? Kelişigi	-ga (.ka, ka)	Kimga? Nimaga?
5	Orin - Payt Kelişigi	-da	Kimda? Nimada?
6	Cikis Kelisigi	-dan	Kimdan? Nimadan? ²¹

1. HOCIEV. A.P., *Uzbek Tili Grammatikasi*, I.Tom, Uzbekistan CCR Fan Nasrieti, Tojikent 1975.
2. ABDURAHMANOV, F., MABRUFOV, A., SAYFULLAEV, A., RUSTAMOV, H., PIRMUHAMEDOV, M., *Uzbek Tili Darsligi (Kefki Maktablarning 5-8 Sinflari Ufiin)*, Ukituv[^]i Naşrieti, Toʻkent 1973.
3. AKALIN, Mehmet, *Dil Yazilari* (Haz.Recep Toparli), TDK Yay., Ankara 2001.
4. ATABAY, Neşe, KUTLUK, Ibrahim. OZEL, Sevgi (Prof. Dr. Dogan Aksan'in Ydnetiminde), *Sdzcuk Turleri*, TDK Yay., Ankara 1983.
5. COŞKUN, Volkan, *Ozbek Turkfesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2000.
6. ERGIN, Muharrem. *Turk Dil Bilgisi*, Istanbul 1988.
7. SEV, GQIsel, *Tarihi Turk Lehqetermde Hal Ekleri*, Akfag Yay., Ankara 2007.
8. ZEYNELOV, *Turk Dillerinin Mugayeseli Grammatikasi*, Baki, 1974

Kaynakfa:

²¹ F.Abdurahmanov, A. Mabrufov, A.Sayfullaev, H. Rustamov, M.Pirmuhamedov, *Uzbek Tili Darsligi (Ke[^]ki Maktablarning 5-8 Sinflari Uşfln)*, Ukituvfi Nasrieti, Toşkent 1973, s.74.